

1876'DAN 1950'YE İSTANBUL'UN SEÇİM TARİHİ

KENAN OLGUN* - CEZMİ ERASLAN**

23 Aralık 1876 tarihinde Anayasa'nın ilanı ile başlayan ve I. Meşrutiyet dönemiyle beraber yereli ve geneli ile seçimler toplumun ve siyasi hayatın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmeye başlamıştır. Tabii olarak bütün bu gelişmelerin odak noktasında yer alan başkent İstanbul da seçim olgusunu en yoğun şekilde yaşamıştır. İki dönem çalışabilen I. Meşrutiyet meclislerinin seçimi geçici bir düzenleme; *Meclis-i Mebusan'ın Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*'ye göre yapılmıştır.

Talimata göre 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 mebusun seçilmesine karar verilmişti. Anayasa 50.000 erkek nüfusa bir mebus düşecek şekilde seçimlerin yapılmasını ve iki dereceli olmasını öngörüyordu. Ancak bu kural "zamanın yetersizliği" nedeniyle bu dönem için uygulanamamıştır. Bunun yerine 1876 yılına özgü, vilayet meclisleri üyeleri birinci seçmen sayılarak, mebusların bunlar tarafından belirlenmesine karar verildi.

İstanbul'da yapılacak seçime ayrı bir önem verildiğinden farklı bir beyanname *Heyet-i Mebusan'ın Birinci Sene-i İctimaiyesi İçin Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyannâme* hazırlanmıştır. 1876 Anayasası'na uygun olarak İstanbul ve çevresindeki seçimleri iki dereceli olarak belirleyen bu beyannameye göre seçimler, seçim çevresi esasına göre yapılacaktı. Her seçim çevresi için 5 gün oy verme süresi saptanmıştı. Bu süre içinde sandık başına gelmeyenler, oy hakkını kaybediyordu. İstanbul Belediyesi seçimin düzenli yapılmasından sorumluydu. Belediye bu göreve binaen İstanbul'u 18 seçim çevresine bölmüş, her seçim çevresine birer seçim memuru ile yeteri kadar kâtip göndermiştir. İstanbul'un çevresi de iki seçim çevresine bölünmüştü. Böylece 20 olan seçim

çevresinden ikişer olmak üzere 40 kişi ikinci seçmen olarak belirlenecekti.

İstanbul'dan 1877 yılında 5'inin Müslim, 5'inin de gayrimüslim 10 milletvekili seçmesine karar verilmişti. 18 Şubat 1877 tarihinde belirlenen birinci seçmenler, İstanbul Belediyesi'nde toplanarak milletvekillerini seçmek için oy kullanmaya başlamışlardır. Seçimler 13 Mart'ta sona ermiş ve İstanbul'un 5'i Müslüman, 5'i gayrimüslim 10 milletvekili belirlenmiştir. Bu milletvekilleri; Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Hilmi Efendi (Üsküdar), Hasan Fehmi Efendi, Hacı Ahmed Efendi (tütün tüccarı), Hacı Ahmed Efendi (astarcılar kâhyası), Sebah Maksudyan Efendi, Ohannes Efendi (Hüdaverdizade), Nikolaki Sulidi Efendi, Vasilaki Seragiyoti Bey, Avram Aciman Efendi (sarraf) idi.

Ülke çapında yapılan seçim sonucunda İstanbul'a 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 milletvekili geldi. 19 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda görkemli bir törenle açılan ilk Meclis-i Mebusan, toplantılarını Sultanahmet'teki Darülfünun binasında yaptı. Meclis-i Mebusan, 28 Haziran 1877 tarihine kadar 3 ay 9 gün açık kalmıştır.

I. Meşrutiyet Devri'nin ikinci dönem seçimleri de, bir önceki uygulamaya göre yapılmıştır. Diğer bir deyişle milletvekillerini yine Vilayet İdare Meclisi üyeleri belirleyecektir. Bu karar Padişah II. Abdülhamid tarafından da uygun bulunmuştur.

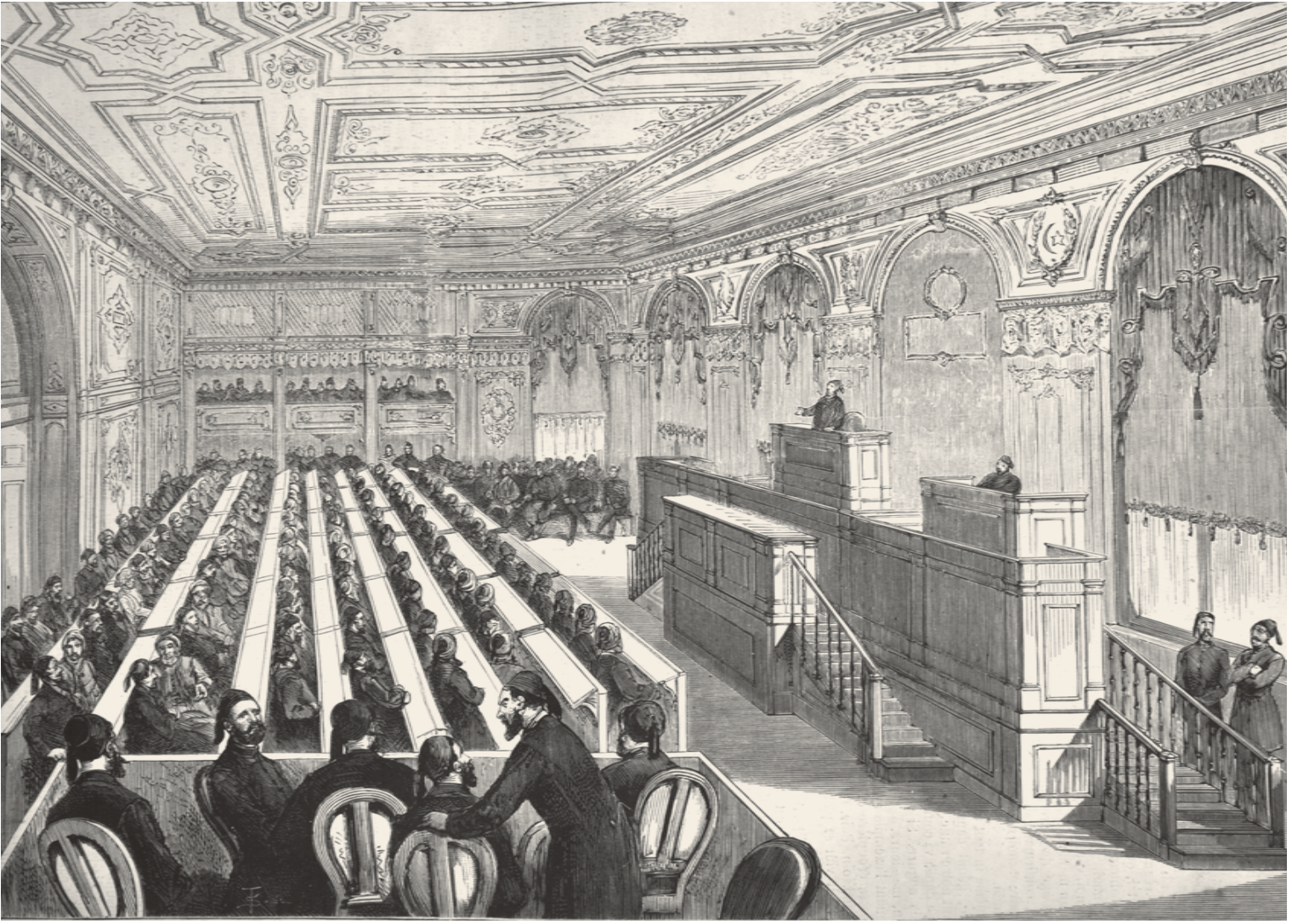
Sultanahmet'teki Darülfünun binasında toplanan Meclis-i Mebusan, 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasındaki ikinci döneminde 29 toplantı yapmıştır. Bu mecliste 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim olmak üzere toplam 106 milletvekili bulunmaktadır.

1877 yılının Kasım ayında ikinci dönem için seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde İstanbul milletvekilleri aynı isimlerle muhafaza edilmiştir.

Meclisin ikinci toplantı döneminde milletvekilleri, kanun yapma işini geri plana bırakarak hükümet faaliyetlerini ve felakete bitecek olan Rus Harbi'nin

* Sakarya Üniversitesi

** İstanbul Üniversitesi

1- 19 Mart 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılışı (L'illustration)

yönetimini tartışıyordu. Milletvekilleri dolaylı olarak Padişah II. Abdülhamid'i savaşın gidişinden sorumlu tutuyorlardı. Hükûmet üyeleri de eleştirilerden rahatsız olmuşlardı. Hristiyan milletvekilleri ise, Avrupa'nın da etkisiyle kendi topluluklarının çıkarlarını gözetiyorlardı. Nihayetinde padişah Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 14 Şubat 1878 günü meclisi feshetti.¹

Meşrutiyet, meclisin tatil edilmesiyle sadece 1 yıl 1 ay 21 gün devam edebilmiş, meclisin toplantı süresi de toplam 10 ay 25 gün olmuştur.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Kanun-ı Esasi'nin "şeklen" yürürlükte kaldığı 1878-1908 arası dönemde II. Abdülhamid'in yönetimine karşı özellikle içte büyük mücadeleler yapılmıştır. Bu mücadelelerin neticesinde Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908

¹ 11 Safer 1295 (14 Şubat 1878) tarihli irade, BOA, DU'İT, 5-/5-4, lef 1.

tarihinde resmen ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Fransız İhtilali'nde olduğu gibi "hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet" ilke ve idealleri her tarafa sıklıkla duyulur hâle gelmiştir.

Kasım-Aralık 1908 tarihleri arasında yapılan II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk milletvekili seçimleri, Türk demokrasi tarihi açısından kısmen de olsa ilk çok partili seçim olma özelliğini taşımaktadır. Seçime, İttihat ve Terakki Fırkası ile henüz teşkilatını tam olarak tamamlayamamış olan Ahrar Fırkası katılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk çok partili genel seçimleri İttihat ve Terakki adayları kazanırken, Ahrar Fırkası adayları hiçbir varlık gösterememiştir. Seçimler sonucunda beklenen olmuş, İttihat ve Terakki, seçilen 281 mebustan biri hariç tamamını almıştır.

İstanbul seçimleri için 1877 yılında olduğu gibi ayrı bir özel madde hazırlanmış, Şehremaneti vilayet merkezi sayılmış, her belediye birer şube, belediye hudutları içinde bulunan yerler de bir seçim dairesi kabul edilmişti.

2- Meclis-i Mebusan'ın II. Meşrutiyet döneminde açılışı (17 Aralık 1908). Sultan II. Abdülhamid orta locada ayakta durmaktadır

Diğer usuller sancaklar için uygulananlar ile aynı olacaktır.

Ayrıca Tuna Nehri üzerinde bulunan Adakale'nin hiçbir yerle sınırı bulunmadığından İstanbul seçimlerine bağlanması ve bir tane ikinci seçmen çıkarmasına karar verilmişti. Adakale ahalisinin İstanbul'a gelmesinin "külfetli" olacağından seçimin orada yapılması kararı alındı.²

Halk 11 Aralık 1908'de yapılan İstanbul seçimlerini ülke genelinde olduğu gibi bir eğlenceye dönüştürmüştü. Seçimden önceki gece, Türk mahallelerinde davullar çalınıyor, sabahleyin kabileler hâlinde seçim sandıkları omuzlarda taşınarak seçimin yapılacağı mahallere götürülüyordu.

İstanbul'da Heyet-i Teftişîye'nin açıklamasına göre erkek nüfus; 268.458 Müslüman, 75.776 Rum, 29.042 Ermeni, 10.649 Musevî, 792 Katolik, 277 Süryanî olmak

üzere toplam 385.039 kişidir. Bu sayıya Şile, Gebze ve Kartal'daki 37.500 erkek ve şehirde bulunan 55.000 asker de eklenerek İstanbul'un 10 mebus çıkaracağı açıklanmıştır. Mebusları belirlemek amacıyla 11 Aralık'ta yapılan seçimlerde, 512 ikinci seçmenden 507'si hazır bulunmuştur.³ İkinci seçmenlerin neredeyse tamamına yakın bir kısmının oylamaya katılması, seçime verilen önemin bir göstergesidir. Seçim esnasında ve sonrasında sandık, nişancı taburu askerleri tarafından korunmuştur. Oy verme işlemi sonunda Dersiam vekili Halis Efendi, bir dua etmiştir. Sandık "allı yeşilli" bayraklarla donatılarak başta bando bulunduğu hâlde büyük bir "sandık alayı" ile belediyeye götürülmüş burada konuşmalar yapılmıştır.

İstanbul seçimlerinde Rumlar önce seçimlere katılmayacaklarını, daha sonra da katılacaklarını ilan etmişlerdir. Seçimlerde hileli yollara başvurarak seçmen sayılarını fazla göstermeye çalışan Rumları bu konuda

2 BOA, MV, 120/81 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).

3 İkdâm, 12 Aralık 1908, nr. 5226, s. 1.

3- Meclis-i Mebusan'ın II. Meşrutiyet dönemi açılışında Sadrazam Said Paşa tarafından nutk-ı hümayunun (padişahın konuşmasının) okunması (Resimli Kitap)

Yunanistan ile Fener Rum Patrikhanesi desteklemiştir. Rumların seçim hileleri meydana çıkınca, bunu gizlemek için, bir taraftan Patrik kanalıyla Bâbiâli'ye şikâyetlerde bulunmuşlar diğer taraftan da 20.000 kadar Rum, 22 Kasım 1908'de Beyoğlu ve Bâbiâli'de gösteri yapma yoluna gitmişlerdir. Rumların temel isteği, İstanbul'daki seçimlerde nüfus tezkeresi aranmamasıdır. Çünkü nüfus tezkeresi arandığında Osmanlı vatandaşı olmayan dindaşlarına oy kullanıramayacaklarını bilmektedirler. Yunan basını da Türkiye'de 6.500.000 Rum ahali bulunduğu söz ederek, mebus ve ayan sayısının buna göre belirlenmesini istemiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde Rumların nüfusu hiçbir zaman 6.500.000 olmamıştı. 1907 yılında nüfus oranları şöyleydi: Müslüman 15.508.753, Rum 2.852.812, Ermeni 1.120.748, Yahudi 253.435, Bulgar 761.530, ecnebi 197.760, diğer 189.592, toplam 20.884.630'dur. Rum Patriği Yuvakim Efendi, hükûmetten dine ve eğitime dair eski imtiyazların korunmasını istemiş, İttihat ve Terakki yönetimi de bu imtiyazlara dokunmak niyetinde olmadıklarını bildirmişti.

İstanbul'da Rum kiliseleri çanlarını sürekli olarak çalmışlar, Rumlar bu çan sesleri üzerine dükkânlarını kapatmışlardı. Sokaklar, öfkeli Rum göstericilerle dolmuştu. Rumların gösterileri özellikle Beyoğlu semtinde etkili olmuş burada şiddet hareketleri görülmüştü. Bunun üzerine Zabtiye Nezareti gerekli tedbirleri almak zorunda kalmıştı. Ancak alınan tedbirlerin yetersizliği Rumların bir gün sonra yaptıkları protesto gösterileri ile ortaya çıkmıştı. Rumlar 23 Kasım'da bir gün öncekine oranla daha geniş çaplı gösteriler yapmışlar, taşkınlıklarını artırmışlardı. Rumların gösterilerindeki amaçları Beyoğlu seçimlerinin iptali ve seçimlerin 8 gün sonraya

4- Kanun-i Esasi madalyasının ön ve arka yüzü (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

ertelenmesiydi. Rum göstericiler o gün zor kullanılarak dağıtılmıştı. Rumların aleyhinde yazılar yazan *Tanîn* gazetesi ise Rum gazeteleri tarafından en büyük düşman olarak görülmekteydi.

Ermeniler de Rumlardan geri kalmamıştır. Ermenilerin hedeflediği 2 milletvekilliği seçimler sonucunda gerçekleşmiş, Hallaçyan Efendi ile Kirkor Zohrap milletvekili seçilmiştir. Hallaçyan Efendi, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde 9 Eylül 1909 tarihinde Ticaret ve Nafia Nazırı olmuş, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi döneminde de 18 Şubat 1911 tarihinde nazırlıktan istifa etmiştir. Meclis-i Mebusan'da Nafia Encümeni reisliği de yapmıştır. İkinci, üçüncü devrede de mebus seçilmiştir. Dava vekilliği yapan Zohrab Efendi, 1908 seçimlerinde 11 Aralık 1908'de 392 oy alarak İstanbul mebusu seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da Kavanin-i Maliye Encümeni reisliği yapmıştır.

İstanbul'da yapılan seçim sonucunda mebuslukların tamamını İttihat ve Terakki adayları kazanmıştır. Seçimi kazananlar şöyledir: Manyasîzade Refik Bey, Mustafa Asım Efendi, Ahmed Rıza Bey, Feraci Efendi, Hallacyan Efendi, Ahmed Nesimi Bey, Kirkor Zohrap Efendi, Kostantinidi Efendi, Hüseyin Cahid Bey, Kozmidi Efendi. Bu sonuçta ilginç olan, 1877 Meclisi için İstanbul'dan 5 Müslüman, 5 gayrimüslim milletvekili kontenjanının belirlenmiş olması ile kontenjansız yapılan 1908 seçiminde de aynı oranın korunmasıdır. İstanbul'da devlet tecrübesi çok olan Ahrar

5- Meclis-i Mebusan'ın açılışını izlemeye gelen Mülkiye Mektebi talebeleri ve mezunları

Fırkası adayları ve bağımsızlardan seçilebilen olmamıştır. Sadrazam Kâmil Paşa ve Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa gibi tecrübeli isimler seçilememiştir

Boşalan milletvekilliği için yapılacak olan ara seçimlerde sadece ikinci seçmenler oy kullanmaktadır. 1908-1912 Meclis-i Mebusan'ında boşalan 44 milletvekilliği için 43 seçim yapılmıştır. Bunlardan en ilginç ve sonuçları itibarıyla en önemli olanı İstanbul ara seçimleridir.

İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ilk ciddi siyasi mücadele 11 Aralık 1911 tarihinde İstanbul'da yapılan ara seçimlerde yaşanmıştır. Bu ara seçim, 1909 yılındaki ara seçimin bir benzeri mahiyettedir. 1909 yılında İstanbul Milletvekili Manyasızade Refik Bey'in ölümü üzerine İstanbul'da ara seçim yapılması gündeme gelmişti. İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası arasında geçen bu seçimde, İttihat ve Terakki'nin adayı Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'ydı. Ahrar Fırkası ise, *İkdâm* gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey'i aday göstermiş ve Dışişleri bakanının işlerinin yoğunluğu

nedeniyle milletvekilliği yapamayacağı iddiasında bulunmuştu. Ahrar'ın bu iddiasına rağmen 5 Nisan'da yapılan seçimleri 281 oyla Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa kazanmış, Ali Kemal Bey ise sadece 129 oy alabilmişti.

1911 yılındaki ara seçim, 1909 ara seçiminde İstanbul milletvekili olan Rıfat Paşa'nın Paris büyükelçiliğine atanması üzerine yapılmıştır. Yapılacak bu seçim için Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 25 Kasım 1911'de toplanarak, *Şehrah* gazetesi yazı işleri müdürü Tahir Hayreddin Bey'i aday göstermiştir. İttihat ve Terakki'nin adayı ise Adalet Bakanı Mehmed Memduh Bey'dir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, gücünü göstermek amacıyla bu seçime büyük önem vermiştir. Seçimler 11 Aralık 1911 tarihinde yapılmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan 20 gün sonra yapılan seçimi bir oy farkla da olsa kazanmasını bilmiştir. Seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayreddin Bey, 196 oy alırken İttihat ve Terakki'nin adayı Mehmed Memduh Bey 195 oy almıştır. Seçim sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından

6- İstanbul'da Mekteb-i Sultani bahçesinde seçim ve seçim denetlemeleri (Resimli Kitap)

büyük bir sevinçle karşılanırken, İttihat ve Terakki için “kendilerini uyarıcı ağır bir tehlike çanı” olmuştur. Seçimleri kazanan Tahir Hayreddin Bey, gazetelere verdiği ilanlarda seçmenlerine teşekkür ederek, milletvekilliğine layık olacağını beyan etmiştir.

Demokrasi sürecinde ilk erken genel seçim olan 1912 seçimleri tarihe “sopalı seçim” diye geçmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı Rıza Tevfik'in Büyükkada'daki seçim çalışmaları sırasında dövülmesinden dolayı bu adla anılmıştır.

284 mebusan 6'sı hariç tamamını kazanan İttihat ve Terakki bu defa da meclis dışı güçlerin baskısı altında kalmış, iktidar olmasına rağmen mecliste “muktedir” olamamıştır. Meclis dışında askerî bir güç ortaya çıkan Halaskâr Zabitan Grubu ittilatçıların iktidardan çekilmesinde etkili olmuş, 1912 meclisi de 1908 meclisi gibi zamanından önce 4 Ağustos 1912 tarihinde feshedilmiştir.

1912 seçimlerinde İstanbul'daki ikinci seçmen sayısı 471'dir. Bu seçimlere 14 ikinci seçmen katılmamıştır. Seçimler sonucunda Ahmed Nesimi Bey, Artas Efendi, Memduh Bey, Vasilaki Efendi, Feraci Efendi, Bedros Hallaçyan, Hüseyin Cahid Bey, Haşim Bey, Hacı Şefik Bey ve Zohrab Efendi İstanbul mebusu olmuşlardır. Görüldüğü üzere Müslim-gayrimüslim oranı 5/5 şeklinde korunmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi iktidara gelirken işbirliği yaptığı gayrimüslim kesimler

ile iyi ilişkilerini devam ettirmeye gayret sarf ettiğini göstermiştir.

Diğer adaylardan Osman Bey, Lütfi Fikri, Mustafa Sabri, Kozmide Efendi, Hulusi Bey, Vasilaki Efendi, Dağavaryan Efendi, Tahir Hayreddin Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, Konstantin Efendi, Rıza Tevfik Bey, Ahmed Cevdet Bey, Muratyan Efendi, Mustafa Bey, Sadrazam Said Paşa, Kâmil Paşa, Şerbetçiyan Efendi, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Midhat Bey, Reşid Bey, Kasbaryan Efendi, Kâtibyan Efendi yeterli oyu alamamışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin en uzun ömürlü meclisi olan 1914 Meclis-i Mebusan'ı, 14 Mayıs 1914 tarihinde açılmış, 21 Aralık 1918 tarihine kadar toplam 310 oturum yapmıştır. Bu meclis de normal çalışma süresini tamamlayamadan 1908 ve 1912 meclisleri gibi feshedilmiştir.

İstanbul'da seçimler 28 Şubat 1914'te yapılmış, Hacı Şefik, Bedros Hallaçyan, Ahmed Nesimi, Urfanidis, Emanuel Karasu, İsmet, Hüseyin Cahid, Dr. Haralambos, Salah (Cimcoz) ve Kirkor Zohrap milletvekili seçilmişlerdir.⁴ Balkan savaşlarında Osmanlı vatandaşı bir kısım Bulgar ve Rumların, Bulgar ve Yunan ordusunda gönüllü savaşmalarına mukabil İttihat ve Terakki yönetimi tepki göstermemiş, temsilde dengeyi bozmayı düşünmemiştir.

⁴ BOA, DH.SYS, 122/3-1/41.

7- Beyoğlu seçim sandıklarının Cadde-i Kebir'den geçirilmesi (Resimli Kitap)

1919 Seçimleri ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi

Misak-ı Millî'nin kabul edildiği son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerini belirleyen seçimler 1919 yılının Aralık ayında yapılmıştır. 1919 seçimlerinin yapılmasına imkân veren gelişmeler, Millî Mücadele'nin liderini bulmasıyla hızlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele, temelini halktan alan, millet egemenliğini en üstün güç olarak tanıyan bir hareketti. Seçimlerin yapılması yolunda en önemli adım ise, İstanbul Hükûmeti ile yapılan Amasya Görüşmeleri'dir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerine Damad Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları karşı çıkarken Müdafaa-i Hukuk grupları desteklemiş ve seçim çalışmalarına hız vermişlerdir. Ayrıca Ermeniler ve Rumlar da Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı amaçladıkları için seçimlere katılmamışlardır.

İstanbul'da seçimler, çoğunluğu 18 Aralık olmak üzere Ocak ayında da yapılmıştır. Seçimler sonucunda

Meclis-i Mebusan'a giren isimler şöyledir: Ahmet Ferit (Tek), Adnan (Adıvar), Ahmed Muhtar, Numan Usta, Selahattin, Fuad Selim, Hamid, Rauf Ahmed, Reşat Hikmet beylerle Kâmil ve Mişon Ventura efendilerdir.

Seçimler sonrası oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Meclis, Misak-ı Millî'yi (Ahd-ı Millî) 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda ele almış, 28 Ocak'ta meclisin açık oturumunda kabul etmiştir. Bu karar 17 Şubat 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Bu kararın yayınlanması meclisin sonunu hazırlamış, nitekim önce İstanbul, 16 Mart'ta resmen işgal edilmiş, bu durum üzerine Meclis-i Mebusan, 18 Mart'ta "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir hâlin gelmesine kadar" meclis çalışmalarına ara vermiştir. Meclisin bu kararından sonra Meclis-i Mebusan, 11 Nisan 1920 tarihinde padişah tarafından kapatılmış, bundan sonra bir daha İstanbul'da meclis toplanmamıştır.

8- Sultan V. Mehmed Reşad'ın Meclis-i Mebusan'ı açmak üzere parlamentoya gelişi (Resimli Kitap)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ve CUMHURİYET DÖNEMİ SEÇİMLERİNDE İSTANBUL MİLLETVEKİLLERİ

İstanbul'un işgali Mustafa Kemal (Atatürk)'ün ısrarla savunduğu; meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanması isteğinin ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir. Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgalinden üç gün sonra valiliklere, bağımsız sancaklara, kolordu komutanlarına bir genelge göndermiştir. Bu genelgede Ankara'da "olağanüstü yetkiler taşıyan" bir meclisin toplanacağını bildirmiş, bu amaçla seçimlere gidilmesi ve seçimlerin 15 gün içinde bitirilmesi istenmiştir.

Bu genelge doğrultusunda İstanbul milletvekillerinden Ahmet Ferit (Tek) Bey, Ahmet Muhtar Bey, Dr. Adnan (Adivar) Bey, Selahattin Bey ve Numan Usta Ankara'ya gelmişlerdir. Yapılan yeni seçim

sonucunda da Ahmet Mazhar (Akifoğlu) Bey, Hüseyin Hüsnü (Işık) Efendi, Neşet (Özercan) Bey seçilerek TBMM'de görev yapmıştır. Bu dönem içinde Ahmet Şükrü (Oğuz) Bey, Ali Fethi (Okyar) Bey, Ali Rıza Bey ile Hacı Arif Bey ise yapılan ara seçimlerde seçilmiş ve Ankara'ya gelmişlerdir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazının ardından yapılan dualarla İttihat ve Terakki Cemiyeti binasında açılmıştır. 23 Nisan 1920'de başlayan çalışmalarıyla Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştıran I. TBMM, 15 Nisan 1923 tarihinde *Seçim Kanunu*'nda bazı değişiklikleri kapsayan yasayı kabul ettikten sonra 16 Nisan 1923 tarihinde seçim sonrası toplanmak üzere çalışmalarına son vermiştir.

1923 seçimlerinde de her il bir seçim çevresi sayılmış, 72 ilde yapılan seçim neticesinde 287 milletvekili seçilmiştir. Seçimi Gümüşhane'den seçilen bir bağımsız milletvekili dışında birinci grubun adayları kazanmış, yeni

9- 15.04.1923-08.06.1924 tarihleri arasında İstanbul Belediye reisi olan Ali Haydar (Yuluğ) Bey (İBB)

10- 08.06.1924-12.10.1928 tarihleri arasında İstanbul Belediye reisi olan Mehmed Emin (Erkul) Bey (İBB)

TBMM 11 Ağustos 1923 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Lozan Barış Anlaşması'nı onaylayan, Cumhuriyet'i ilan eden, Halifeliği kaldıran, 1924 Anayasası'nı kabul eden bu meclis 11 Ağustos 1923-26 Haziran 1927 tarihleri arasında 4 yıl 1 ay açık kalmıştır.

İstanbul'da milletvekillerini belirlemek amacıyla 28 Haziran 1923 tarihinde seçim yapılmıştır. Seçimler sonucunda TBMM I. Dönemi'nde de görev yapan Adnan Adıvar, Ahmed Muhtar Bey, Ali Fethi Okyar ve Ali Rıza Bey yeniden seçilmişlerdir. İstanbul'u temsilen TBMM'de 15 milletvekili yer almıştır. Bunlar; Abdurrahman Şeref Efendi, Yusuf Akçura, İbrahim Refet Bele, İsmail Hakkı Canbolat, Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, Ahmet Hamdi Denizmen, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay, İbrahim Refik Saydam, Süleyman Sırrı ve Hamdullah Suphi Tanrıöver.

1923-1927 döneminde İstanbul'da 8 ara seçim yapılmıştır. Bunlardan ikisi ölüm, biri idam, biri üyeliğin kaldırılması, dördü de istifa nedeniyledir. Abdurrahman Şeref Efendi ve Süleyman Sırrı Bey vefat ederken, İsmail Hakkı Canbolat İzmir suikastı nedeniyle idam edilmiştir. Aynı suikasttan suçlu bulunan Hüseyin Rauf Orbay'ın milletvekilliği düşürülmüştür. Adnan Adıvar, Refet Bele,

Fevzi Çakmak ve Ali Fethi Okyar sağlık ya da başka bir göreve atanma gibi sebeplerden dolayı görevlerinden istifa etmişlerdir. Yerlerine 12 Ekim 1925 tarihinde Edip Servet Tör ve Tevfik Kâmil Koperler seçilmiştir. 31 Aralık'ta yapılan ara seçim ile de Behiç Erkin mecliste yer almıştır. 15 Mart 1926 tarihinde yapılan ara seçim sonucunda İhsan Latif Sökmen milletvekili olmuştur. Bu dönem içinde en kapsamlı ara seçim 13 Aralık 1926 tarihinde yapılarak dört milletvekili belirlenmiştir. Bu seçim sonucunda; Ali Haydar Yuluğ, Ziya Karamursal, Hakkı Şinasi Erel ve Ali Fuat Ağralı TBMM'nin yeni üyeleri olmuşlardır. Ziya Karamursal 13 Aralık 1926 tarihinde başladığı milletvekilliğine 1946 yılına kadar devam edecektir. Yine İstanbul milletvekillerinden Ahmet Hamdi Denizmen 1923 yılından 1946 yılına kadar İstanbul'dan milletvekili olarak mecliste yer almıştır. İstanbul milletvekillerinden Kâzım Karabekir, Refet Bele, İsmail Canbolat, Rauf Orbay, Adnan Adıvar Cumhuriyet tarihimizin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındandır.

Ziya Karamursal ve Ahmet Hamdi Denizmen ile birlikte; İbrahim Refik Saydam, Tevfik Kâmil Koperler, İhsan Latif Sökmen, Edip Servet Tör, Ali Haydar Yuluğ, Ali Fuat Ağralı, Yusuf Akçura, Hakkı Şinasi Erel, Behiç Erkin

11- İstanbul'da seçim sandıkları ve oy kullanma işlemi (13 Ekim 1930) (İBB, Kültür A.Ş.)

ve Hamdullah Suphi Tanrıöver, TBMM III. Dönemi'nde yine İstanbul'u temsil etmişlerdir.

Tek Partili Dönem

1927 yılı seçimleri ile başlayan tek partili seçimler dönemi mecliste farklı uygulamalar yapılmakla birlikte 1946 seçimlerine kadar devam etmiştir. Bu dönemde TBMM'nin çalışma süresi 1924 Anayasası gereğince 4 yıla çıkmıştır. Tek partili seçimler döneminde 1931 seçimlerinde bağımsız adaylara kontenjan ayrılması, 1939'da mecliste CHP içinden bir "müstakil grup" kurulması gibi uygulamalar olmuştur.

1927 seçimleri 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı Seçim Yasası çerçevesinde yapılmış, seçimlere parti olarak sadece CHP katılmıştır. İki dereceli olarak yapılan seçimlerde bazı yerlerde bağımsız adaylar da seçime katılmışlarsa da seçimi CHP adayları kazanmıştır.

İstanbul'da 2 Eylül günü İstanbul Üniversitesi salonunda seçim yapılmıştır. İstanbul'daki 1.461 ikinci seçmenden 1.458'i seçime katılmış ve 16 milletvekilini belirlemişlerdir. Bu milletvekillerinden Nurettin Ali Berkol, Süreyya İlmen, Hüseyin Hüsnü Kavalalı, Ahmet Rasim (Arık) ilk defa yer almıştır. Aynı şekilde, Abdülhak Hamid Tarhan da, Behiç Erkin'in Peşte elçiliğine atanması nedeniyle boşalan milletvekilliği için yapılan ara seçim neticesinde ilk defa mecliste görev almıştır.

İstanbul'u temsilen mecliste bulunan milletvekillerinin hepsi mazbatasını (ara seçimle gelen Abdülhak Hamid Tarhan hariç) 5 Eylül 1927 tarihinde almıştır. TBMM III. Dönemi'nde İstanbul'u temsilen daha önceki dönemde de yer almış olan Ziya Karamursal, Ahmet Hamdi Denizmen, İbrahim Refik Saydam, Tevfik Kâmil Koperler, İhsan Latif Sökmen, Edip Servet Tör,

Ali Haydar Yuluğ, Ali Fuat Ağralı, Yusuf Akçura, Hakkı Şinasi Erel, Behiç Erkin ve Hamdullah Suphi Tanrıöver bulunmaktadır. CHP'den seçilen Süreyya İlmen ile Ali Haydar Yuluğ daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer almıştır.

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, üç aylık faaliyetten sonra kendini feshetmesi üzerine Atatürk, geniş bir yurt gezisine çıkarak Kayseri, Trabzon, İstanbul, İzmir, Aydın, Antalya, Mersin, Konya, Afyon gibi pek çok yeri gezmiş, incelemelerde ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu istişarelerden sonra 1931 seçimlerinde farklı bir yöntem geliştirilerek, mecliste parti yerine bağımsız milletvekillerinin bulunması sağlandı. CHP, 22 ilde 30 milletvekilliği için aday göstermedi, buralarda bağımsızların seçilmesi için onlara fırsat tanındı. Ancak bu adayların laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmaları istendi. CHP, 63 olan seçim çevresinde 287 aday göstermiş, İstanbul'da 4 olmak üzere, toplam 30 adaylık bağımsızlara bırakılmıştır.

63 seçim çevresinden 317 milletvekilinin seçildiği 1931 seçimlerinde İstanbul'u 16 milletvekili temsil etmiştir. O dönem İstanbul'un erkek nüfusu 312.160'tır. "CHF Umumi Reisi" sıfatıyla Mustafa Kemal'in (Atatürk) ilan ettiği milletvekili listesinde eski milletvekillerinden Abdülhak Hamid Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Ahmed Rasim Bey, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, Hamdi Bey'in yanı sıra; eski Samsun Milletvekili Ali Rana Bey, Salah Cimcoz Bey (CHP Vilayet Heyeti üyelerinden), Halil Bey (müzeler eski müdürü), Hasan Vasfi Bey (dokumacı mühendis), Hamdi Bey (Yedikule Tütün Fabrikası ustabaşı yardımcısı), Yaşar Bey (Seyrisefain Fabrikası'nda tesviyeci), Hayrullah Bey (Beyazıt Okçular'da ayakkabıcı) aday gösterilmiştir. Bilim, sanat, siyaset dünyasının önemli isimlerinin

12- Kumkapı nahiyesi seçim sandığı, açılmak üzere Eminönü Kaymakamlığına nakledilirken (13 Nisan 1931) (İBB, Kültür A.Ş.)

yanı sıra ustabaşı yardımcısı, tesviyeci, ayakkabıcı mesleğinden adayların yer aldığı liste, 1931 kongresinde parti tüzüğünde yer alan halkçılık ilkesinin de izlerini taşımaktadır.

4 milletvekili kontenjanı bağımsız adaylar için boş bırakılmıştır. Bağımsız 4 milletvekilliği için aralarında Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Galip, Cemil (Topuzlu) Paşa (Belediye eski başkanı), Feridun Fikri (Dersim eski milletvekili), Galip Kemali (Moskova eski büyükelçisi) gibi isimlerin de bulunduğu 54 kişinin müracaat ettiği belirtilmektedir.

24 Nisan'da yapılan seçimler sonucunda İstanbul'dan aday ilan edilen kişiler milletvekili olmuştur. Abdülhak Hamid Tarhan, Yusuf Akçura, Ahmed Rasim Bey, Dr. Refik Saydam, Ahmet Hamdi Denizmen, Ali Rana Tarhan, Salah Cimcoz, Halil Edhem Eldem, Hasan Vasfi Dokuman, Hamdi Gürsoy, Mehmet Yaşar Yazıcı, Hasan Hayrullah

Ergin milletvekili seçilmiştir. Bağımsız adaylar için dört kontenjan boş bırakılmakla birlikte bağımsız adaylardan seçilen olmamıştır. Boş kalan kontenjana Ziya Karamursal ve Sadettin Rıza Bey (Mustafa Sadettin Uraz) teklif edilmiştir. Ahmet Rasim Bey'in 22 Eylül 1932 tarihinde ölümü üzerine yerine İbrahim Tali Öngören seçilmişti. Ancak onun Trakya Genel Müfettişliği'ne atanması üzerine yerine Ali Sadettin Barlas 2 Haziran 1934'te seçilmiştir. İbrahim Alaettin Topçubaşoğlu ve Mehmet Midhat Dağdemir de ara seçim sonucunda İstanbul milletvekili olmuşlardır.

1931 seçimleri sonucunda oluşan TBMM, 4 Mayıs 1931-23 Aralık 1934 tarihleri arasında 3 yıl 9 ay 13 gün açık kalmıştır.

Bu seçimler kadınların da seçme ve seçilme haklarını kullandıkları ilk seçimdir. Ayrıca 1931 seçimlerinde olduğu gibi bağımsız milletvekili seçimi

uygulamasına da devam edilmiştir. 1935 seçimlerinin bir diğer özelliği ise ilk defa azınlıklardan da milletvekili seçilmeye başlanmasıdır.

8 Şubat 1935 günü yapılan seçimler öncesinde Atatürk, 5 Şubat'ta CHP adaylarını ilan etmiştir. İstanbul adayları şunlardır: Abdülhak Hamid Tarhan, Ahmet Hamdi Denizmen, Ali Barlas, Ali Rana Tarhan, Dr. Refik Saydam, Şükrü Naili Gökberk, Halil Edhem Eldem, Hamdi Gürsoy, Hayrullah Ergin, Sadettin Rıza Bey (Mustafa Sadettin Uraz), Salah Cimcoz, Mehmet Yaşar Yazıcı, Ziya Karamursal, Yusuf Akçura, kadınlardan Fakihe Öymen ve bir kontenjan boş bırakılmıştır. Bursa Kız Öğretmen Okulu tarih öğretmeni olan Fakihe Öymen, 1935 meclisinde olduğu gibi 1939 ve 1943 meclislerinde de yer almıştır.

TBMM V. Dönemi'nde İstanbul'da iki ara seçim yapılmıştır. Şükrü Naili Gökberk ve Abdülhak Hamid Tarhan'ın vefatları nedeniyle 25 Ocak 1937 tarihinde yapılan ara seçimle Mustafa Atıf Bayındır ile Şükrü Ali Ögel milletvekili olmuştur. Halil Edhem Eldem'in ölümü üzerine ise Kâzım Karabekir, 6 Ocak 1939 tarihinde İstanbul milletvekili olarak uzun bir aradan sonra TBMM'de yer almıştır. Fakihe Öymen, Şükrü Naili Gökberk, Şükrü Ali Ögel, Neşet Ömer İrdelp ve Mustafa Atıf Bayındır ilk defa milletvekili olan kişilerdir.

1931 seçimlerinde öngörülen bağımsız aday uygulamasına bu seçimlerde de devam edilmiş ancak, 30 olan sayı 16'ya düşürülmüştür. İstanbul'da bir bağımsız milletvekilliği kontenjanı ayrılan iller arasındadır. Ancak, CHP bağımsızlara ayrılan üç ilden de aday gösterdiği için bağımsızların sayısı 13'e düşmüştür. Bu seçimlerde İstanbul'dan bağımsız aday olan Emekli General Refet Bele 1.325 ikinci seçmenden ancak 290'ının oyunu alarak seçilebilmiştir.

57 seçim çevresinde yapılan 1935 seçimleri sonrası toplam 399 milletvekilinin katılımıyla açılan TBMM, 1 Mart 1935-27 Ocak 1939 tarihleri arasında 4 yıl, 1 ay, 18 gün süreyle tek parti döneminin en uzun ömürlü meclisi olmuştur.

Atatürk Sonrası Dönem

Atatürk sonrası dönemde yapılan ilk seçim, 1939'da yapılmıştır. Bu seçimlerde dikkat çeken yenilik seçim sonrası oluşan TBMM'de CHP milletvekilleri içinden CHP yönetimince belirlenen "müstakil grup" uygulamasına geçilmesidir.

26 Mart 1939 tarihinde 62 ilde yapılan seçimlerde milletvekilliklerinin 420'sini CHP adayları, 4'ünü de bağımsız adaylar kazanmıştır.

1.570 ikinci seçmenin %89.3'ünün katılımıyla

gerçekleşen İstanbul seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi, Refik Saydam (Başbakan), Ali Rana Tarhan, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Salah Cimcoz, H. Şinasi Erel, Ahmet Hamdi Denizmen, Atıf Bayındır, Sadettin Uraz, Şükrü Ali Ögel, Ziya Karamursal, Fakihe Öymen, Ali Kâmî Akyüz, Abidin Daver, Galip Bahtiyar Göker, Ahmet Şükrü Esmer ve İbrahim Alaettin Gövsa'yı aday göstermiştir. İstanbul'u temsilen aday gösterilen 17 kişi de milletvekili seçilmiştir. Hakkı Şinasi Erel'in (12 Kasım 1942) ve Dr. Refik Saydam'ın (3 Ağustos 1943) ölümleri üzerine ara seçim yapılmış, neticede İsmail Hakkı Ülkmen ile Numan Menemencioğlu meclise girmiştir.

CHP milletvekilleri arasından oluşturulan "müstakil grup" içinde İstanbul milletvekillerinden Ahmet Şükrü Esmer, meclisin gediklilerinden Ziya Karamursal ve Ali Rana Tarhan yer almıştır.

424 milletvekilli TBMM, 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943 tarihleri arasında çalışmış, Hatay'ın Türkiye'ye katılması üzerine Hatay'ı temsilen seçilen 5 milletvekilinin de katılımıyla milletvekili sayısı 429 olmuştur.

1943 seçimleri sonucunda ise 455 milletvekili TBMM'de yer almıştır. 28 Şubat 1943 günü yapılan seçimlerde 38 ilde çıkarılacak milletvekili sayısından daha fazla aday gösterilerek ikinci seçmenlere tercih hakkı tanınmıştır.

Seçimlerde İstanbul'dan 23 milletvekiline karşın 31 kişi aday gösterilmiştir. İstanbul'da yapılan seçimler sonucunda; Ali Rana Tarhan, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Salah Cimcoz, Ahmet Hamdi Denizmen, Atıf Bayındır, Şükrü Ali Ögel, Ziya Karamursal, Fakihe Öymen, Ali Kâmî Akyüz, Galip Bahtiyar Göker, Ahmet Şükrü Esmer, İbrahim Alaettin Gövsa, Numan Menemencioğlu, İsmail Hakkı Ülkmen, Yahya Kemal Beyatlı, Ferit Hamal, Vehbi Sarıdal, Kemal Cenap Berksoy, Hayrullah Diker, Mehmet Mekki Gelenbeğ, Niyazi İsmet Gözcü, Hüsnü Kortel, Celal Esat Arseven, Galip Ataç, Muhittin Üstündağ, H. Cahit Yalçın ve Mehmet Emin Yurdakul TBMM'de görev yapmıştır. Ali Kâmî Akyüz ve Galip Bahtiyar Göker vefat, Hüsnü Kortel ise istifa etmiştir. Adayların ordu, siyaset, akademik ve edebiyat dünyasının önde gelen isimlerinin âdeta harmanı görüntüsü verdiklerini söyleyebiliriz.

Bu dönemde ara seçimlerle Kemal Cenap Berksoy, Mehmet Mekki Gelenbeğ, Niyazi İsmet Gözcü ve Muhittin Üstündağ milletvekili seçilmiştir. CHP içinden kurulan "müstakil grup" içinde Vehbi Sarıdal ve Ali Rana Tarhan yer almaktadır.

28 Şubat 1943 tarihli seçim sonucunda oluşan TBMM, 8 Mart 1943-14 Haziran 1946 tarihleri arasında 3 yıl 4 ay 23 gün açık kalmıştır.

Çok Partili Seçimler

1946 seçimleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili seçimler dönemine geçilmiştir. Bu süreçte çok sayıda siyasi parti kurulmasına karşın, 18 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ'ın önderliğinde Millî Kalkınma Partisi ve 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar başkanlığında, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti kalıcı olmuştur.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimler Osmanlı'dan bu yana yapılan tek dereceli ilk seçimlerdir. 1946 seçimleri öncesi *Seçim Kanunu* değiştirilmiş, 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı kanunla tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Bu sistem, liste usulü çoğunluk ilkesine dayanmaktadır. Seçmen ve seçilme yaşları eskisiyle aynıdır. Seçim sistemi açık oy, kapalı sayımı esas almaktadır.

DP ve CHP arasında geçen 1946 seçiminde DP, 465 milletvekili için 273 aday göstermiştir. 21 Temmuz'da tek dereceli olarak yapılan seçim sonucunda CHP 390, DP 65, Bağımsız adaylar da 7 milletvekili kazandı.

İstanbul'da yapılan seçimlere CHP özel bir önem vermiştir. Bu önem yapılacak ara seçimlerde de görülecektir. Seçimler sonucunda Adnan Adıvar, Cihat Baban, Mareşal Fevzi Çakmak bağımsız olarak seçilmişlerdir. M. Celal Bayar, Fuat Köprülü, Salamon Adato, Enis Akaygen, Münip Berkan, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fuat Hulusi Demirelli, Vasil Konos, Osman Nuri Köni, Burhan Cahit Morkaya, Ahmet Kemal Silivrili, Zeki Rıza Sporel ve Senihi Yürüten DP listesinden seçilen milletvekilleridir. Mareşal Fevzi Çakmak da DP listesinde bağımsız aday olarak yer almıştır. Demokrat Parti'nin kurucuları ile yönetimde aktif görev alacak adayları İstanbul'dan gösterdiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslim vekil adayları da yine kozmopolit nüfus yapısı itibarıyla İstanbul üzerinden gündeme alınmışlardır.

İstanbul'dan seçilen CHP milletvekilleri şunlardır: Refet Bele, Kâzım Karabekir, Recep Peker, Hamdullah Suphi Tanrıöver (sonradan bağımsız), Hüseyin Cahit Yalçın, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Cemil Cahit Toydemir. Seçilen vekillerin Millî Mücadele Dönemi'nin önemli asker şahsiyetleri olduğu dikkat çekmektedir.

DP Milletvekili Burhan Cahit Morkaya'nın milletvekiliği mecliste reddedilmiş, Vasil Konos (DP) göreve başlamadan istifa etmiştir. Meclis Başkanlığı görevini yürüten Kâzım Karabekir (CHP), Akil Muhtar Özden (CHP) ve Münip Berkan (DP) dönem içinde vefat eden milletvekilleridir.

6 Nisan 1947 ve 17 Ekim 1948 tarihlerinde iki ara seçim yapılmıştır. İstanbul ilinin de yer aldığı bu ara

seçimlere DP, seçim sistemindeki eksiklikleri gerekçe göstererek katılmamıştır. Ara seçimler sonucunda; Ekrem Amaç, Ali Rıza Arı, Sadi Bekter, Nikola Fakaçelli, Atıf Ödül, Mim Kemal Öke ve Akil Muhtar Özden CHP'yi temsilen milletvekili seçilmişlerdir.⁵

14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye'nin yakın tarihinde demokrasi açısından özel bir öneme sahiptir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık iktidarını sona erdiren bu seçim, kimilerine göre "beyaz ihtilal"di. 14 Mayıs 1950 seçimleri 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı *Milletvekilleri Seçim Kanunu*'na göre yapılmıştır. Bu kanun, demokratik koşullarda serbest seçimlerin yapılmasını sağlayan ilk seçim kanunudur. Kanunun getirdiği önemli yenilikler, seçimin yöntemiyle ilgilidir. 16 Şubat 1950 tarihli kanun, seçimlerin "tek dereceli" ve "liste usulü çoğunluk" sistemine göre yapılacak düzenlemeleri içermektedir. Bu sisteme göre, bir seçim çevresinde en fazla oyu alan parti, tüm milletvekillerini kazanmaktadır.

Seçime katılım oranının yaklaşık %90 olduğu 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP, %53.59 oy oranıyla 408 milletvekili kazanmıştır. CHP 69, MP 1, Bağımsız 9 milletvekili meclise girmiştir.

İstanbul'daki seçimleri DP kazanmış, bütün milletvekillerini almıştır. Buna göre; M. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Enver Adakan, Salamon Adato, İhsan Altınel, Ahmet Hamdi Başar (sonradan bağımsız), Andre Vahram Bayar, Nihat Reşat Belger, Midhat Benker, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fuat Hulusi Demirelli, Bedri Nedim Göknül, Salih Fuat Keçeci, Ahilya Moshos, Mükerrer Sarol, Fahrettin Sayımer, Midhat Sözer, Füzuzan Tekil, Nazlı Tlabar, Ahmet Topçu, Celal Türkgeldi, Hüsnü Yaman, Sani Yaver, Senihi Yürüten milletvekili olmuştur. Ali Fuat Cebesoy ile Hadi Özyörük DP listesinden bağımsız olarak seçime girmişler ve milletvekili seçilmişlerdir. CHP listesinde yer alan Refet Bele, Ali Rıza Arı, Ekrem Amaç, Burhan Felek, Nikola Fakaçelli, Muhittin Üstündağ gibi isimler seçimi kaybetmiştir. 16 Eylül 1951 tarihinde yapılan ara seçimler sonucunda DP adayları Hadi Hüsman ve Seyfi Oran meclise girmişlerdir.

1876'DAN 1950'YE İSTANBUL BELEDİYE BAŞKANLIĞI

İstanbul şehir idaresinde 16 Ağustos 1855 tarihli *Takvîm-i Vekâyi*'de yayınlanan resmî tebliğ ile başlayan Şehir Eminliği süreci 1877 tarihli *Dersaadet Belediye*

⁵ Seçim sonuçları için bkz. *Ulus*, 7 Nisan 1947; *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1948.

13- İstanbul'da bir seçim kampanyası

14- Oy kullanma işlemi

15- Pürtelaş Hasan ve Kılıç Ali Mahalleleri intihabat seçim sandığı

16- İstanbul'da bir seçim kampanyası (İBB, Kültür A.Ş.)

Kanunu gelişmiştir. Bu kanun ile 20 belediye dairesine ayrılan İstanbul Şehremaneti'nin organları arasında Şehremini, Şehremaneti Meclisi ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye yer almıştır.

1908 yılında ilk belediye seçimleri yapılabildi. Böylece, yirmi belediye dairesinin tümüne işlerlik kazandırıldı ve belediye meclisleri kuruldu. Bütün dairelerin kurulmasıyla o güne kadar toplanma imkânı bulamayan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye de 26 Aralık 1908 tarihinde açıldı.

Bu göreve atamayla gelen Şehreminleri sırasıyla şunlardır: Salih Paşa, Hacı Hüsam Efendi, Osman Raşid Paşa, Hüseyin Bey, Ahmed Şükrü Bey, Hacı Ahmed Efendi, Hüseyin Bey (ikinci defa), Server Paşa, Haydar Efendi, Ali Rıza Bey, Besim Bey, Ali Paşa, Hekim İsmail Paşa, Feyzi Bey, Hekim İsmail Paşa (ikinci defa), Şevket Bey, Ali Kabulî Paşa, Kadri Paşa, Hâlet Paşa, Kadri Paşa (ikinci defa), Refik Bey, Galib Paşa, Ahmed Rasim Paşa, Reşid Paşa, Rıza Paşa, Mehmed Arif Paşa, Rıza Paşa

(ikinci defa), Mazhar Paşa, Rıdvan Paşa.

1912 yılında çıkarılan Dersaadet Belediyesi hakkındaki bu geçici kanun ile İstanbul'daki belediye daireleri kaldırılmış, bunların yerine 9 belediye şubesi kurulmuştur. Şehremaneti Meclisi yerine de bir Encümen kurulması öngörülmüştür. Şehremini'nin ise yine atama ile işbaşına gelmesi öngörülmüştür.

Reşid Mümtaz Paşa, Rauf Paşa, Ziver Bey, Hazım Bey, Halil Bey, Tefvik Bey, Suphi Bey, Hüseyin Kâzım Bey, Tefvik Bey (ikinci defa), Cemil Topuzlu, İsmet Bey, İsmail Bey (Canbolat), Bedri Bey, Sezai Bey (vekil), Kani Bey (vekil), Yusuf Ziya Bey (vekil), Cemil Paşa (Topuzlu-ikinci defa), Hayrettin Bey (vekil), Salim Paşa, Yusuf Razi Paşa, Mehmet Ali Bey (vekil), Celal Bey ve Ziya Bey. Ziya Bey, 5 Mart 1922-13 Nisan 1923 tarihleri arasında görev yapmıştır. 15 Nisan 1923 tarihinde bu göreve Ali Haydar (Yuluğ) atanmıştır. Ali Haydar Bey, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasının ardından hükümet tarafından bu göreve atanan ilk kişidir.

17- 14.10.1928-04.12.1938 tarihleri arasında İstanbul Belediye reisi olan Muhittin Üstündağ (İBB)

18- 08.12.1938-16.10.1949 tarihleri arasında İstanbul Belediye reisi olan Lütfi Kırdar (İBB)

Cumhuriyet Dönemi Belediye Başkanları

Bu dönemde İstanbul Belediye başkanlarını İçişleri bakanı atamaktadır. Cumhuriyet'in ilanı sırasında İstanbul şehremini ve valisi olarak Ali Haydar Bey (Yuluğ) görev yapmaktadır. Haydar Bey, Ankara Belediye Başkanlığına atandığından İstanbul Belediye Başkanlığı görevini 8 Haziran 1924 tarihinde Emin Bey'e (Erkul) devretmiştir.⁶

İstanbul Belediye Başkanlığı görevine atanan Emin Erkul bu görevde 2 yıl kaldıktan sonra yerini Muhittin Üstündağ'a bırakacaktır. Muhittin Bey, İstanbul Belediye Başkanlığı görevinde en uzun süre kalan kişidir. 12 yıl boyunca belediye başkanı olan Muhittin Üstündağ, 21 Ağustos 1930 tarihinden itibaren de İstanbul valisi olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Belediye Meclisi üyeleri seçimleri 4 yılda bir yapılmaktadır. Kanun gereği Belediye Meclis Üyeleri seçimi sonrası seçilen üyeler, başkanlarını kendileri belirleme hakkına sahiptirler. Ancak, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerin belediye

başkanları, atama ile gelmektedir. Muhittin Üstündağ döneminde yeni bir *Belediye Kanunu* yapılmıştır. Osmanlı döneminden beri uygulanan *Belediye Kanunu* 1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu* ile kaldırılmış, yeni uygulama yürürlüğe girmiştir. Bu kanun İstanbul ve Ankara Belediye başkanlıklarını ayrı bir düzenlemeye tâbi tutmaktadır.

1930 tarihli kanunla İstanbul Belediyesi ile İstanbul Valiliği birleştirilmiştir. İstanbul Belediye Başkanlığı görevini İstanbul valisi üstlenecektir. Bu kanun gereğince göreve ilk atanan kişi Muhittin Üstündağ olmuştur. Muhittin Üstündağ'dan sonra sırasıyla Lütfi Kırdar ve Fahrettin Kerim Gökay hem vali hem de belediye başkanı olarak görev yapmışlardır.

Muhittin Üstündağ, 29 Kasım 1938 tarihinde yerini Lütfi Kırdar'a bırakmıştır. Lütfi Kırdar, 11 yıl hem belediye başkanı hem de vali olarak görev yapmıştır. Yerine göreve gelen Fahrettin Kerim Gökay, 18 Ekim 1949 tarihinde İstanbul Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁷

Atama ile gelen İstanbul Belediye başkanları görevleri esnasında yaptıkları hakkında yer yer

6 BCA, Fon Kodu 30..10.0.0, Yer nr. 1.3.1, 8.6.1926.

7 BCA, Fon Kodu 30..18.1.2, Yer nr, 120.72.8, 18.10.1949.

CHP İstanbul İl Yönetimi'ne hesap vermek zorunda kalmışlardır. 1938-1949 yılları arasında uzun bir dönem bu görevi ifa eden Lütfi Kırdar, CHP İl Kongresi'nde 1939 yılından 1946 yılına kadar İstanbul Belediye başkanı olarak yaptıkları ve yapamadıkları hakkında uzun bir rapor sunmuştur. Bu raporunda Lütfi Kırdar; "Yapmak istediğimiz hâlde yapamadığımız işler bir arzu yokluğundan veya ihmalden değil, para ve imkân gibi iki amilin müsaadesizliğinden dolayı yapılamamıştır." demek suretiyle İstanbul'un gelirinin şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyden yoksun olduğunu ifade etmiştir. İstanbul'un 1946 bütçesinin 26.000.000 lira olduğunu ifade eden Kırdar, bu bütçenin 3.000.000-4.000.000 lirasının da hükûmet tarafından yardım olarak verildiğini söylemiştir. Belediyenin yeterli çalışmamasına II. Dünya Savaşı'nın zor şartlarını da gerekçe olarak gösteren Kırdar, bu yılların "dışarıdan bir tek su borusu, bir tane tramvay arabası, hatta bir metre ray bile getirtmek mümkün olmayan" yıllar olduğunu belirtmiştir.

Hükûmete ülkenin en büyük iki şehrinin idaresini doğrudan kontrol imkânı veren bu düzenleme 10.3.1954 tarih ve 6349 sayılı *İstanbul Birleşik İdaresi'nin Kaldırılması Hakkında Kanun*'ün 5. maddesiyle yürürlükten kaldırılacaktır.

1930 seçimleri daha önceki seçimlerden farklılıklar arz etmektedir. Belediye Meclisi üyeleri seçimi ilk defa tek dereceli yapılacaktır. Ayrıca kadınlar da ilk defa seçme ve seçilme haklarını kullanacaklardır. Diğer bir yenilik ise seçime iki partinin katılacak olmasıdır. Her ne kadar İstanbul'da belediye başkanlığı atamayla gelmiş olsa da bu seçim önemli bir seçimdir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlere katılma kararı alınca, partide adayların çoğalmaya başladıkları görülmektedir. Tüm yurttaki yapılan seçimler, genellikle olaylı geçmiş ve 10 günlük sürenin tamamlanmasıyla birlikte açıklanan sonuçlara göre 502 belediyenin 31'ni yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır.

İstanbul'da Belediye Seçimleri

İstanbul'da; Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) göre Sarıyer ilçesi hariç hemen her yerde iki veya daha fazla misli oy almış, Sarıyer'de ise ancak ona yaklaşabilmiştir. CHF, İstanbul'da toplam olarak 35.942, SCF 12.868 oy almıştır. *Vakit* gazetesi bu sonuçları CHF için 35.934 ve SCF için 12.813 olarak vermiştir. Bu gazetenin bildirdiğine göre İstanbul'da oy kullanmayan seçmen sayısı 250.746 kişiyi bulmuştur.⁸

Çok partili yerel seçim denemesi 1930 yılıyla sınırlı kalmış, ikinci bir parti ve bağımsız adaylık unsurları ortadan kalkmıştır. Tek partili yerel seçimler, 1930 seçimlerinden çok farklı bir iklimde yapılmıştır.

1942 yılında belediye meclisi seçimleri 1 Eylül-20 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekim ayı içinde gerçekleşen Belediye Meclisi üyeleri seçimi, gazetelere göre "heyecansız" geçmiştir. Bunun bir nedeni, İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar'ın aynı zamanda belediye başkanlığını da üstlenmesi olsa gerektir.

İstanbul'da seçmen defterleri 8 Eylül'de tamamlanmış, CHP'nin adayları seçimden iki gün önce partinin İdare Heyeti Reisi ve Kayseri Mebusu Suad Hayri Ürgüplü tarafından açıklanmıştır. Seçimler 1-7 Ekim arasında yapılmıştır. Seçimlerde ana caddelerin bayraklarla donatıldığı, "sandık başlarında lüzumu kadar kontrol memuru bulunduğu ve bunların rey pusulalarının intizamla atılmasına nezaret ettiği" dışında bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

Cumhuriyet, seçim sonuçlarını 16 Ekim 1942 tarihinde "Belediye intihabatı için verilen reylerin tasnifi bitti" başlıklı haberle duyurmuş, bu haberde kadınların erkeklere göre seçime daha fazla ilgi gösterdiği notu düşülmüştür.

Seçim sürecinde propaganda, eleştiri, tartışma gibi etkinliklere rastlanmazken, CHP İstanbul milletvekilleri bir haftalık oy kullanma süresince halkla bir araya gelerek dilek ve temennileri dinlemiştir. Halkın bu toplantılara büyük ilgi gösterdiği, milletvekillerine özellikle kıtlık ve karaborsa konusundaki şikâyetlerini ilettikleri görülmektedir. Halkevleri bu şikâyetleri dinleme mekânları olmuştur.

26 Mayıs 1946'da yapılan ülke genelindeki yerel seçimler, çok partili dönemin ilk seçimi olmasına karşın, iktidar ve muhalefet partileri arasında gerginliğe neden olacak ölçüde tartışmalı geçmiştir. Bu duruma neden olan gelişme, iktidar partisinin belediye seçim tarihini erkene almasıdır. CHP Meclis Grubu, Belediye seçimlerinin 1 Mayıs 1946 tarihinde başlaması ve bir ay içinde bitirilmesi kararını vermiştir.

CHP, seçimleri erkene alırken muhalefet DP buna karşı çıkmıştır. Ocak 1946'da kurulan bir partinin teşkilatını tam olarak tamamlamadan seçimlere girmesi başarı şansını azaltacaktır. Ayrıca mevcut seçim kanunları da DP aleyhine bir durumdur. Sonuçta DP bu seçimlere "girmeme" kararı vermiştir. DP, seçimlere katılmamakla birlikte seçimleri "bütün safhalarında

⁸ *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1930.

⁹ *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1942.

19- 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı merasiminde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ (beyaz paltolu, elinde bastonu var) (İBB, Kültür A.Ş.)

müşahedeye tabi tutmuştur.” DP merkezine gelen raporlar sonucunda seçimlerde “birçok tesir, müdahale ve yolsuzluklar” tespit edilmiştir. Seçimlerden sonra bu raporların bir kısmını “26 Mayıs Seçimleri” isimli bir broşür ile yayınlamıştır.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda CHP, 27 yıllık iktidarını DP’ye devretmiştir. DP’nin iktidarda olduğu ilk yıl yapılan yerel seçimler sonuçları açısından her iki parti açısından da önemlidir. Zira CHP, genel seçimlerde halkın yaptığı hatayı anlayacağını düşünürken DP iktidarını daha da sağlamlaştırma çabasıdadır. Seçimlere DP, CHP ve Millet Partisi katılmıştır. Belediye Meclisi seçimleri 3 Eylül 1950 Pazar günü yapılmıştır. Seçimler sonucunda 600 belediyeden 560 tanesini DP kazanmıştır.

Görüldüğü üzere devlet yönetimindeki adım adım demokratikleşmeye gidişe karşın mahallî idarede aynı serbestlik düşüncesi olmamıştır. Devlet yerel idareyi

kendi temsilcisinin kontrolünde devam ettirmeyi hedeflemiştir. Bu noktada da 1850’li yıllardan beri tartışılan halkın kendini yönetmeye hakkı olduğu ancak yeterli donanımda olmadığı söylemini hatırlıyoruz. Başlangıçta aydın kesimin yapmayı üstlendiği vasiliği mahallî idareler için devletin yerine getirdiği bir tecrübe söz konusudur. 1950 seçimleriyle başlayan süreç, milletin demokratik yeterlilik konusunda rüştünü ispat ettiği bir dönemin kapılarını ardına kadar açmıştır.

KAYNAKLAR*

Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdülhamit Sâni’ye Dair*, İstanbul 1918.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1908-1914)*, II c., İstanbul 1986.

Avcı, Cemal, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri*, Ankara 2010.

Binark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943)*, I c., Ankara 2004.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, 2. bs., Ankara 1996.

Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul ve Ankara 1970.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem (1931-1935)*, I c., Ankara 1996.

Çoker, Fahri ve Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, III c., Ankara 1995.

Demir, Fevzi, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)", doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994.

Eraslan, Cezmi, "Savaş Döneminde Sosyal Politikalar", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, II c., Ankara 2010, s. 519-646.

Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul 2006.

Ergin, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri (Büyükşehir Belediye Başkanları), 1855-1928*, haz. Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul 2007.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, II c., Ankara 1998.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923*, III c., Ankara 1995.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)*, II c., (Özgeçmişler), Ankara 2004.

İstanbul İl ve Belediyesi 8 Yılda Neler Yaptı, 1939-1946, İstanbul 1947.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VII c., Ankara 1985.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914 (Demographic and Social Characteristics)*, Madison 1985.

Koçu, Reşad Ekrem, "Bizde Seçimlerin Tarihi", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1961, nr. 13341.

Knight, E. F., *Türkiye'de Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi*, çev. Mazhar Ersoylu, İstanbul 1993.

Olgun, Kenan, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, 1999, sy. 7, s. 157-175.

Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008.

Olgun, Kenan, "Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ara Seçimler (1908-1912)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2012, c. 28, sy. 82, s. 1-24.

Olgun, Kenan, "1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Mebusların Meclisteki Temsili", *Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920)*, Ankara 2010.

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara 1992.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem, 1927-1931*, I c., Ankara 1995.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987.

Yalçın, H. Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", *Fikir Hareketleri*, 13 Temmuz 1935, c. 4, sy. 90.

Yıldırım, Sema ve Behçet Kemal Zeynel (ed.), *TBMM Albümü-1920-2010, 1. Cilt, 1920-1950*, Ankara 2010.

Yıldırım, Sema ve Behçet Kemal Zeynel (ed.), *TBMM Albümü-1920-2010, 2. Cilt, 1950-1980*, Ankara 2010,

Ziyaoğlu, Rakım, *İstanbul Kaduları-Şehreminleri-Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul 1971.

* Arşiv kaynakları ve gazeteler metin içerisinde gösterilmiştir.